

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 42

TEFSİR TARİHİ

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

©FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika No: 13178)

Mizanpaj/Kapak
FCR

Baskı / Cilt
AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

8. Baskı: Eylül 2017

ISBN: 978-975-6004-74-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sok. No: 14/1 Ulus - ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr - e-mail: fcr@fcr.com.tr

TEFSİR TARİHİ

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

ANKARA 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13
1- Kur'ân-ı Kerîm Nasıl Bir Kitaptır	13
2- Tefsîr Ve Te'vîl Kelimelerinin Anlamı	19
3- Tefsîr Ve Terceme Arasındaki Fark	26
4- Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç	31

I. BÖLÜM

A. HAZRETİ PEYGAMBER ZAMANINDA TEFSİR.....	37
1- Kur'ân-ı Kerîm	37
2- Hz. Peygamber.....	39
a) Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Sünnetin Kur'ân-ı Beyan Yönleri	40
b) Hz. Peygamber'den Tefsir Örnekleri	41
c) Hz. Peygamber'in Tefsirdeki Metodu	53
B. SAHABE DEVRİNDE TEFSİR	57
1- Bu devirdeki Tefsir Kaynakları.....	57
a) Kur'ân-ı Kerim	57
b) Hz. Peygamber	57
c) İctihâd ve Re'y	58
d) Diğer İlâhi Kitaplar ve Ehl-i Kitaba Müracaat	58
2- Sahabenin Tefsir İlimindeki Yeri	59
3- Sahabe Tefsirinden Örnekler	62
4- Sahabenin Tefsirdeki Metodu.....	70
5- Tefsir İliminde Şöhret Kazanan Sahabiler.....	73
a) Abdullâh b. Mes'ûd ve Tefsirdeki Yeri	73
b) Abdullâh b. Abbâs ve Tefsirdeki Yeri	82

C. TÂBİİLER DEVRİNDE TEFSİR.....	90
1- Tâbiîlerin Tefsirdeki Yeri ve Metodları.....	90
2- Tefsirde İsrâiliyât	95
a) Abdullah b. Selâm	102
b) Ka'bu'l-Ahbâr	103
c) Vehb b. Münebbih	105
d) Abûmelik b. Abdi'l-Azîz b. Cüreyc	108
3- Tefsir Medreseleri ve Müfessir Tâbiiler	111
a) Sa'id b. Cübeyr	113
b) Mücâhid	119
c) İkrime	124
d) Atâ b. Ebî Rabâh	128
4- Sahabe Tefsiri ile Tâbiilerin Tefsirinin Mukayesesi	131
D. TÂBİİLER DEVRİNDEN SONRAKİ TEFSİR HAREKETLERİ	137
1- Ali b. Ebî Talha ve Tefsir Sahifesi	141
2- Mukâtil b. Süleymân ve Tefsiri	153
3- Süfyân b. Sa'id es-Sevrî ve Tefsiri	179
4- Yahya b. Sallâm ve Tefsiri.....	188
5- Abdurrazzâk b. Hemmâm ve Tefsiri.....	198

II. BÖLÜM

A. LUGATÇILARA GÖRE TEFSİR.....	209
1- el-Ferrâ ve Meâni'l-Kur'ân'ı	216
2- Ebû Ubeyde ve Mecâzu'l-Kur'ân'ı	221
3- İbn Kuteybe ve Te'vîlu Muşkilî'l-Kur'ân'ı	227
B. FIRKA TEFSİRLERİ	233
1- Mûtezile ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri	236
a) Mutezileyi Tenkîdler	247
b) Bazı Mutezilî Müfessirler ve Tefsirleri	251
ba) Abdulcebbar b. Ahmed'in Tenzîhu'l-Kur'ân	
Anî'l-Matâ'in ve Mûteşâbihu'l-Kur'ân'ı.....	251
bb) ez-Zemahşerî ve Tefsiri	263
2- Şia ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri	296
a) İsmâiliyye (Bâtıniyye) nin Tefsir Anlayışı.....	297
b) İmâmiyye Şiâ'sının Tefsir Anlayışı ve Tefsirleri.....	315
ba) Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Tefsiru't-Tıbyânı	343
bb) Ebû Ali et-Tabresî ve Mecmau'l-Beyân li Ulûmi'l-Kur'an'ı	367
c) Zeydiye'nin Tefsir Anlayışı.....	383
d) eş-Şevkânî ve Fethu'l-Kadîri	386
3- Hâriciler ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri	399
a) Kur'ân Tefsirleri ve Tefsirdeki Görüşler	402

b) Eş-Şeyh Hûd B. Muhakkem El-Huvvâri'nin Tefsiru Kitâbillahi'l Aziz Adlı Eseri	410
c) Muhammed b. Yusûf İtfayyîş ve Himyânu'z-Zâd adlı eseri	422
C. TASAVVUFÎ (SÛFÎ) TEFSİRLER	432
1- et-Tüsteri ve Tefsiri.....	439
2- es-Sülemi ve Tefsiri.....	444
D. FELSEFÎ TEFSİRLER.....	453
E. FIKHÎ TEFSİRLER.....	463
1- Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiru'l-Hamsi Mie Ayet Mine'l-Kur'an'ı.....	471
2- İmâm eş-Şâfi'i'nin Ahkâmu'l-Kur'an'ı	474
3- Cassâs'ın Ahkâmu'l-Kur'an'ı.....	477
4- Ebû Bekr İbnu'l Arabî ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı.....	490
5- Kurtubî ve el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an'ı	513
F. RİVÂYET VE DİRÂYET YÖNÜNDEN TEFSİRLER.....	523
1- Rivâyet Tefsiri.....	524
a) Muhammed b. Cerir et-Taberi ve Tefsiri	528
b) İbn Ebi Hatim ve Tefsiri	545
c) İbn Hibbân ve Tefsiri.....	552
d) es-Sa'lebi ve Tefsiri	558
e) Bagavî ve Tefsiri.....	563
f) İbn Kesir ve Tefsiri.....	578
2- Dirâyet Tefsiri	601
a) Fahrüddin er-Râzi ve Tefsiri	602
b) Kâdi Beydâvi ve Tefsiri.....	645
c) en-Nesefî ve Tefsiri.....	660
d) Ebu's-Suûd ve Tefsiri	672
H. GÜNÜMÜZDEKİ TEFSİR HAREKETLERİ	688
1- İlhâdi Tefsirler	689
2- Mezhebi Tefsirler	708
a) İsmâililer	709
b) Bâbiler ve Bahâiler	713
c) Ahmedîler ve Kâdiyaniler	726
3- İlmî Tefsirler	742
4- İçtimâi-Edebî Tefsirler	776
SONUÇ	799
BİBLİYOGRAFYA	801

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Hamd olsun Yüce Allah'a, selâm olsun O'nun beğenisine mazhar olan kullarına. Ancak O'na ibâdet eder ve O'ndan yardım dileriz. O, kime hidayet verirse, kimse onu saptıramaz. Saptırdığını da kimse hidayete erdiremez. Sözün en hayırlısı Allah'ın Kitabı, yolların en doğrusu da Hz. Muhammed'in yoludur.

Tefsir tarihi adıyla sunduğumuz bu eserde, Müslümanların mukaddes kitabı ve insanlığın hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'i açıklama vazifesi Yüce Allah tarafından kendisine verilen Hz. Peygamber'in ve onun varisleri durumunda olan din âlimlerinin onu nasıl tefsir ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Memleketimizde, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kapanışı ve latin harflerinin kabulü sebebiyle, İslâmî ilimleri araştırma sahasında kısa bir boşluk meydana gelmişti. Yüce dinine son derece bağlı bulunan Müslüman Türk Milletinin manevî, dinî ihtiyacını ve arzularını yerine getirmek üzere, Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyât Fakültesi kurulmuş 1949-1950 ders yılında tedrisata başlamıştı. İmâm-Hatip okullarının kurulması, Yüksek İslâm Enstitülerinin tesisi ve bugün bu enstitülerin, İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi neticesinde katedilen mesafe sayesinde, bu okullarda okuyan değerli ve çalışkan gençlerin, yukarıda bahsettiğimiz boşluğu kapatacak seviyede ve kapasitede olduklarına eminim. Bunların, İslâmiyet alanındaki araştırmalarını, metod bakımından Batı'daki İslâm tetkikleri seviyesine ulaştıracakları kanaatindeyim.

Elli seneye yakın bir zamandan beri İlahiyât Fakülteleri ve Yüksek İslâm Enstitülerinde verdiğim tefsir, tefsir usûlü ve tefsir tarihi derslerim esnasında müşâhede ettiğim husus, tefsir tarihi alanında yeterli araştırmaların yapılmamış olmasıdır. Hem bu eksikliği gidermek hem de değerli öğrencilerimize ufak bir yardım sunmak ve ilerideki çalışmalarında mütevâzi bir rehber olmak ve diğer din kardeşlerimizin de ilmî meraklarını gidermek için, bu nâçiz eserimi sunmaktan bahtiyarlık duymaktayım.

Tefsir tarihi adlı eserimizi sunarken, konunun açıklığa kavuşabilmesi için, çok sayıda kaynaktan istifade ederek verdiğimiz misalleri, ne okuyucuyu bunalacak şekilde çok ne de anlayışını dar bir çerçeve içerisinde bırakacak şekilde az olarak verdik. Bu konuda, bulduğumuz çok çeşitli malzemenin detay ve teferuatına girmeden eserimizi özlü bir şekilde sunmaya çalıştık. Mevcût malzeme ile, gelecek nesillerin kabiliyetli gençlerinin değerli katkılarıyla, daha mükemmel eserler meydana getirileceği ümidindeyim.

Biz bu çalışmamızda, Kur'ân'ın ve Tefsir'in gayesi yönünü göz önünde bulundurarak, geçmişin klasik metodlarından ayrı bir çalışma usûlü vermeye çalıştık. Geçmişte olduğu gibi birbirinden aynen alınıp nakledilen bir müfessirler tabakası yapmaktan ziyade, gerek müfessirin ve gerekse yaşadığı cemiyetin durumunu aksettirmeye gayret ettik. Başkalarından naklederek değil, eserleri görüp tetkik etmek ve örneklendirmek suretiyle, müfessirin durum ve davranışını, ilmî durumunu, temâyülünü, eğer varsa devrinde ihtilal meydana getirecek sosyal bozuklukları, astronomi ve diğer bilimlere dâir bilgileri, sultan ve emirlere nasihatleri, ilim adamlarının izzet-i nefis sahibi, mütevâzi ve sabırlı olmalarına âit tavsiyeleri, halka öğütleri, taklitten sakınmalarına dâir va'z ve nasihatleri, mukallitlere, rüşvet alanlara, mala perestiş edenlere, dinlerini dünya ile değişenlere ait hücum ve ta'rizleri verip anlatmaya çalıştık.

Bilhassa müfessir hakkında değer hükmümüzü verirken, hakkında geçmişte söylenen müsbet veya menfi sözleri, göz önünde bulundurarak, eserinde bu hususların vârid olup olmadığını araştırıp delillendirmek suretiyle değerlendirdik. Bu suretle, her devirde olduğu gibi, kişiler hakkında doğru veya yanlış olarak leh ve aleyhlerinde söylenen sözleri tenkide tâbi tutarak, okuyucuya doğru olarak vermeye çalıştık.

Genellikle müfessirler, tefsirlerinde nasıl bir metod takip ettiklerini ve esas görüşlerini, yazdıkları tefsirlerin mukaddimelerinde uzun veya kısa olarak göstermeye çalışırlar. Bu bakımdan tefsirlerin mukaddimeleri, tefsir tarihini inceleyenler ve tefsir metodlarını araştıranlar için mühim bir kaynak olur. Bir müfessirin tefsirdeki metodu hakkındaki görüşlerini, başkalarının naklettiklerinden dinlemektense, bizzat müfessirin kendi ifadelerinden almakta, ilmî objektiflik bakımından şüphesiz büyük faydalar vardır. Bu bakımdan, örnek olarak vermeye çalıştığımız müfessirlerin, tefsir mukaddimelerini, okuyucularımıza sunmaya çalıştık. Tefsir tarihindeki onbinlerce tefsiri birer birer ele almak kolay bir şey değildir. Biz, onlardan asırları temsil edebilecek bazı önemli tefsirleri örnek olarak ele aldık. Âdetâ tefsir tarihi binasının ana çatısını teşkil etmeye çalıştık. Bu binanın tamamlanması zamana mutavakkıftır. Gelecek kabiliyetli nesiller, bu ana binanın eksikliklerini tamamlayacaklardır.

Kur'ân-ı Kerim tefsirinin, başlangıçtan günümüze kadarki tekâmül ve gelişmesini, ona lâyük bir üslûb ve muhteva ile anlatmaya çalıştığımız bu eserimizde iyi niyet ve samimiyet asıl ise de, onun gözden kaçan, zuhûl eseri olan ve beşerî aczimize yüklenebilecek kaymalardan tamamen korunmuş olduğu iddiasında değiliz. Bu noksanlıklar ve hattâ hatalar, ehil olan kimseler tarafından yapılacak ikaz ve hatırlatmalarla giderilecektir. Her yönü ile mükemmel ve tam eserler meydana getirmek, insan için ilk gaye ise de, bunu başarmak maalesef çoğunlukla, mümkün olamamaktadır. Zaman, mekân, hayat şartları ve şu andaki vasıtalar bu hususu engelleyen en mühim âmiller olmaktadır. Burada akla şöyle bir sual gelmektedir. O halde mükemmel bir eser meydana getiremiyoruz diye, eser yazmaktan vaz mı geçilmelidir? Kanaatimce, noksan ve eksik olacak diye bir eseri yazmamaktansa, bunu eksikliğiyle beraber de olsa ortaya koymak ilim

namına bir kazançtır. Zira eksik ve kusurların gelecek nesilleri teşvik edip, onlar tarafından tamamlanacağını düşünerek, bu nâçiz eserimi sunmaya çalıştım. Hidayet ve tevfik Allah'tandır.

İhsan ve keremi bol olan Yüce Rabbimden, bu çalışmamı rızasına muvafık kılıp, bize âhîret azığı yapmasını ve okuyanları faydalandırmasını niyaz ediyor, beni küçük yaşımdan beri bu yola sevketmeye çalışan babaannem Ayşe Cerrahoğlu'na, babam Mehmet Cerrahoğlu'na, yetişmemize büyük emeği geçen muhterem hocalarım Prof. Muhammed Tayyib Okiç'e, Hasan Hüsni Erdem'e ve diğerlerine rahmet dilemeyi, kendime bir vecibe saymaktayım. Eserin tek ciltlik altıncı baskısının neşri hususunda büyük gayret gösteren **Fecr Yayınevi**'ne bu vesile ile şükranlarımı arz ederim.

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU
A.Ü. İlähiyât Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı Başkanı